

EL TEMPLE GÒTIC DE SANTA MARIA DE MATARÓ

JOAQUIM GRAUPERA I GRAUPERA*

RESUM

A l'època baix medieval, l'edifici parroquial de Santa Maria de Mataró va ser renovat amb la construcció d'un nou temple gòtic. Tenim diferents testimonis documentals i materials que permeten deduir tant el procés de construcció del nou edifici com l'aspecte que devia tenir. Es tracta d'una església de tipologia inèdita amb planta basilical de tres naus amb capelles laterals entre contraforts i absis poligonal. Aquest edifici va ser consagrat l'any 1519 i és atribuïble al mestre de cases francès Peris Absolut. Durant el segle XVI, les diferents capelles laterals van ser ampliades amb més fondària per ubicar-hi els diferents altars dels gremis i confraries que s'anaven instituint a la vila. La reforma barroca que dotarà l'edifici de l'aspecte actual es va començar a partir del 1675, data en la qual es col·loca la primera pedra seguint el projecte de fra Josep de la Concepció. En aquesta fase es van limitar a enderrocar l'absis gòtic i fer un creuer amb dues capelles i una nova testera amb una gran cúpula en el transsepte. Aquest projecte no devia agradar, ja que el 1685 es va aprovar un nou projecte realitzat per l'arquitecte milanès Erculi Turelli. Aquestes obres, a banda de fer una nova capçalera sense cúpules, van comportar l'aterrament de la nau central de l'església gòtica, però es van respectar les parets laterals i les capelles gòtiques que encara avui es conserven. L'església va adoptar una nau única coberta amb volta de canó, que és la que tenim ara.

PARAULES CLAU: Santa Maria de Mataró, gòtic, arquitectura, Maresme, església.

THE GOTHIC CHURCH OF SANTA MARIA DE MATARÓ

ABSTRACT

At the lower middle ages, the Parish Building called Santa Maria, in Mataro, was renewed with the building of a new gothic temple. We have different documents and ma-

* Grup d'Història del Casal, Mataró. Secció d'Estudis Medievals.

terials that allow us to deduce both the process and the aspect of the building. It is a church of an unusual typology with a basilica plant with three naves with lateral chapels between buttress and with a polygonal apse. This building was consecrated in 1519 and can be credited to the French architect Peris Absolut. During the XVI century, the different lateral chapels were enlarged in their depth in order to place the different altars of the different guilds and brotherhoods that were growing in the village. The baroque reformation which will give the building the present aspect was started in 1675, at this date the first stone is placed following the project of Fra Josep de la Concepció. At this phase only the following was done: the gothic apse was demolished and a transept with two chapels, a new head and a big cupola in the centre was made. This project, probably was not highly appreciated because in 1685, a new project by the architect from Milan Erculi Turelli was approved. This reformation, besides building a new head without cupola, affected also the demolition of the main nave of the gothic church, but the lateral walls were respected and the gothic lateral chapels are still conserved. The church adopted a single nave with a barrel vault which still remains.

KEY WORDS: Santa Maria de Mataró, gothic, architecture, Maresme, church.

Amb motiu del centenari de l'IEC, voldria col·laborar en aquesta publicació tractant un tema que va ocupar l'interès d'un dels fundadors de la institució i alhora president entre 1922 i 1956 de forma intermitent. Em refereixo al mataroní Josep Puig i Cadafalch, que de jove, en els seus primers anys de formació, va col·laborar en la fundació de l'Associació Artística Arqueològica Mataronesa l'any 1888, juntament amb Josep Maria Pellicer, Terenci Thos i Codina i Emili Cabanyes, entre d'altres. Aquesta entitat va dinamitzar l'interès per la història local, la creació del primer Museu Municipal i la preocupació per la conservació del patrimoni de Mataró, en un moment en què les obres de l'eixample i la construcció del nou clavegueram feien aflorar restes arqueològiques de l'antiga Iluro. A més, el tema també desperta l'interès per la proximitat del mil·lenari de la parròquia durant el proper any 2008, ja que el primer escrit que cita la parròquia de Santa Maria d'Alarona o *Civitas Fracta* (Mataró) porta la data del 25 de març de 1008. Aquest tracta d'un canvi de propietats entre el bisbe de Barcelona Aeci i els seus canonges amb el grec Aurici. «... damus anque tibi in tua commutatione terras in diversis locis cultas et eremas quod habemus in comitatu Barchinonense, in Maritima, vel in terminio de Mata, in apendicio de Parrochiam Sancte Marie qui dicunt Civitas Fracta.»¹

1. ACB, *Diversorum* B. 1416. Citat per Lluís FERRER I CLARIANA, *Santa Maria de Mataró...*, 1968a, p. 30.

Com podem observar, a l'inici del període medieval, Mataró és esmentada com a *Alarona* i *Civitas Fracta*. El primer topònim s'admet com a diminutiu de la paraula *Iluro*, procés que es desenvolupa en altres indrets durant el segle VI.² En canvi, hi ha hagut força polèmica, per part dels historiadors locals, per esbrinar el significat de *Civitas Fracta*. Després de molts debats,³ s'accepta que el significat del topònim *Fracta* podria referir-se a una ciutat dividida per dues jurisdiccions, la del castell de Mata, de tipus civil, i la dels límits parroquials de tipus religiós, integrada per les parròquies de Mataró i les sufragànies de Mata, Llanerres i Caldes.

Els precedents

L'àrea on és situat l'edifici parroquial de Santa Maria de Mataró ja era ocupada, des del moment de la fundació de la ciutat romana en època republicana, per l'àrea del fòrum de la ciutat d'Iluro. Es creu que en l'emplaçament del temple actual ja hi havia un temple romà dedicat a diverses divinitats romanes.⁴ La seqüència de continuïtat de l'espai religiós continua amb l'emplaçament, a l'antiguitat tardana, d'un temple cristià que es manté fins a l'etapa visigoda.⁵ D'aquest temple, en sabem molt poca cosa, a banda d'una important necròpolis que hi havia situada als seus voltants. Solament se li atribueixen una sèrie de restes escampades que han aparegut en diferents contextos i que formarien part de la seva decoració escultòrica.⁶

2. Aquest procés evolutiu toponímic es troba documentat en altres ciutats romanes en el període de l'antiguitat tardana, com els casos de *Carcaso* (Carcassona), *Narbo* (Narbona) o *Tarraco* (Tarragona), entre altres. En el cas de Mataró, el topònim evoluciona en *Iluro-Ilurona-Alarona* (CLARIANA i JÁRREGA, 1994).

3. Malgrat l'extensa bibliografia sobre el tema, ressenyo la més recent, ja que sintetitza totes les opinions anteriors (CUADRADA, 1988; LLOVET, 1996).

4. Si bé no s'han trobat les restes directes del temple, sí que s'han trobat evidències arqueològiques que estava situat en aquest indret (CLARIANA, 1994; GARCIA, 1995).

5. Aquest moment queda testificat per la troballa d'una necròpolis en el recinte exterior prop de la façana actual de l'església, que deixa palesa la importància de la comunitat religiosa en aquest moment (GRAUPERA, 1994).

6. Per una banda, hi ha la imposta reutilitzada com a rentamans que va ser trobada a la sagristia l'any 1945. A aquesta peça se li atribueix un origen bizantí, fruit d'algun saqueig, però també es pot considerar, amb tota probabilitat, part integrant del temple paleocristià. Aquesta peça està exposada actualment en el Museu Municipal de Mataró, a la sala de síntesi (BONAMUSA, 1979). Un altre fet que podríem relacionar amb aquesta basílica paleocristiana seria la troballa, fora de context, d'un fragment del cancell paleocristià, en marbre blanc, en les excavacions de la plaça de l'Ajuntament l'any 1984. En aquesta peça es pot veure una ornamentació de fulles d'acant estilitzades, que, al seu torn, es pot relacionar amb una altra peça trobada el 1889 (CLARIANA, 1994, p. 177-178). FERRER I CLARIANA descriu uns fragments de làpides trobats a Sant

No sabem el grau de destrucció, abandonament o utilització d'aquest primitiu temple cristià durant l'ocupació sarraïna. El primer esment documental que fa referència a Mataró, ja en època carolíngia, apareix en la venda d'un terreny que féu Argovard a Eldreguda en el terme d'*Alarona*, en el veïnat de Valdeix situat a la serralada, el 30 de març de l'any 949,⁷ però en aquest document es fa referència al terme, no a la parròquia. Com ja hem dit al principi, la primera referència de l'existència d'un edifici parroquial a Mataró no la trobarem fins al segle XI. És per aquesta raó i per la manca de restes arqueològiques d'aquesta etapa que se'ns fa difícil de parlar de l'aspecte del temple preromànic a Mataró. Ferrer i Clariana va voler veure en una columneta de marbre romana, conservada actualment en el Museu Arxiu de Santa Maria, un element constructiu que sostindria les dues obertures d'una finestra geminada del mur oest d'un suposat temple preromànic a Santa Maria.⁸

A principis del segle XI s'intensifica la repoblació de la plana i, a banda del document citat de 1008, en 1053 es torna a esmentar l'església de Santa Maria, en una donació de terres i d'una vinya feta per Guillem Gaubert i altres almoiners de Joan Oruci, a la catedral de Barcelona i a Giralt. Entre les afrontacions del terreny, al nord afronta amb la terra i casa de Santa Maria.⁹

Algunes donacions testamentàries evidencien diverses obres en l'edifici parroquial de Mataró però no ens donen indicis de la importància de les mateixes.¹⁰ En el segle XII, solament tenim documentades diverses donacions per a misses¹¹ a banda de la donació, el 30 d'abril de 1125, per part del vescomte de

Martí de Mata l'any 1955 que fan al·lusió a les relíquies d'uns sants, a la dedicació d'una basílica a la Mare de Déu i a una làpida sepulcral visigòtica, totes datables entre els segles VI-VII. Aquests fragments li fan pensar en un trasllat de les relíquies a l'ermita de Sant Martí després de la ràtzia d'Almanson de 985 (FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 24).

7. FITA, 1888.

8. FERRER I CLARIANA va utilitzar com a referent per a aquesta afirmació el temple de Sant Cristòfor de Cabrils. Aquesta columneta va ser trobada l'any 1961 en unes obres del presbiteri, fet que ho pot relacionar amb aquest hipotètic temple però també amb unes restes del fòrum romà o d'una *domus*. En tot cas, com passa en altres indrets de Catalunya, els primers habitants del Mataró medieval devien reutilitzar les runes de l'església paleocristiana anterior (FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 30-31; FERRER I CLARIANA, «Mataró a l'edat mitjana», a *Annalecta Sacra...*, 1968b, p. 9).

9. ACB, *Liber Antiquitatum II*, doc. 431.

10. En el 1096 el levita i jutge Ramon Guitart llega a l'obra de Santa Maria de Civitas Fracta una unciada d'or (ACB, *Liber Antiquitatum II*, doc. 434), i ell mateix, en morir en el mes d'octubre de 1100, deixa una unciada a l'obra de Santa Maria de Civitas Fracta (ACB, *Liber Antiquitatum IV*, doc. 87).

11. Així, tenim el donatiu de 5 mancussos per part de Guillem Ramon el 6 de juliol de 1110 (ACA, Ramon Berenguer III, doc. 124) i el donatiu d'1 maravedís per part d'Arnau Guillem a Santa Maria (ACA, Ramon Berenguer III, doc. 135).

Barcelona a Arsenda, la seva filla, i a Guillem Ramon, el seu gendre, del dret de capellania o domini directe de l'església de Mataró amb dret de patronat i cens.¹²

D'aquesta primitiva església alt medieval, preromànica o romànica, no en comencem a tenir descripcions documentals fins als segles XIII i XIV. En la visita del vicari general del 16 d'abril de 1391 va ser trobada molt petita. El seu estat de conservació no devia ser gaire bo, ja que en la visita pastoral del 17 de desembre de 1413 es demanen certes actuacions a l'obra existent; així, s'especifica que la teulada necessitava ser reparada en els sectors de les fonts baptismals i a l'altar major. També especifica que calia restaurar el campanar.¹³ Sembla que la teulada devia presentar problemes durant força temps, ja que el 23 de març de 1423, Pere Fornells va prometre al visitador donar 100 florins en nom propi i dels altres parroquians, entre altres coses per cobrir l'església.¹⁴

D'aquest primitiu temple que arriba fins al període baix medieval tampoc no ens n'ha pervingut cap vestigi.¹⁵ Coneixem que tenia tres altars: l'altar major estava dedicat a la Verge, i els altres, l'un a sant Esteve i sant Tiberi i l'altre a sant Joan.¹⁶ Amb la restauració del campanar es va poder identificar a la part baixa un tipus de construcció romànica amb restes de l'encanyissat en l'arrencament de la volta que cobria el primer pis d'aquest. També, a la mort de Joan Cabanyes es va dedicar un article, a títol pòstum, a les seves recerques sobre la història de la parròquia. En aquest article es descriuen les obres de reforma del campanar efectuades entre l'any 1900 i 1901 i s'esmenta que «Les parets del quarto de les cadires tenen el mateix gruix que les del cantó del campanar, lo que demostra que en l'iglesia romànica podien haver existit dos campanars, cosa que no fora gens estranya, o bé un comunidor ja que el gruix de les parets de dit lloc tenen d'ample 1 metre 60 centímetres.»¹⁷ En el mateix article també ens descriu la troballa d'un fris romànic en la construcció de la capella del Sagrament el 1889. Aquest va aparèixer reaprofitat en el mur i va ser exposat a l'Escola Pia de Santa Anna a l'exposició organitzada per l'Associació Artística Arqueològica Mataronesa el mateix any. Sembla que la peça es va perdre i que en el moment d'escriure la crònica en el 1915 «no poden precisar aont aná després a parar».¹⁸

12. ACA, Ramon Berenguer III, doc. 269.

13. ADB, *Visita pastoral*, vol. 11, folis 110v-112r.

14. FERRER I CLARIANA, 1968b, p. 6.

15. GRAUPERA, 1992, p. 492-493.

16. En el testament de Saurina Desledó, esposa de Pere de Mata, en el qual llegava, entre altres coses, 3 diners a les capelles dels sants Esteve, Tiberi i Joan de la parròquia (FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 32). Fet que es desprèn també de la visita pastoral del 30 de setembre de 1379 (ADB, *Visites pastorals*, vol. 8, f. 16)

17. «Datos històrics...», 1915a, p. 1-2. Agraïm aquesta informació a Joaquim Aguilar.

18. «Datos històrics...», 1915b, p. 1. Agraïm aquesta informació a Joaquim Aguilar.

El procés de construcció del temple gòtic

Ara per ara, no coneixem el moment concret en què es van iniciar les obres de l'església gòtica de Santa Maria de Mataró, ja que no tenim localitzat el contracte. Malgrat tot, podem deduir per diferents documents conservats que, a la segona meitat del segle XV, el vell edifici parroquial continuava presentant greus deficiències de conservació. La documentació permet interpretar que els esforços anaven adreçats a la reparació de l'antiga obra de l'església parroquial i no pas a l'obra d'una església nova.

En la visita pastoral del canonge Bernat Ferrer com a delegat del bisbe, efectuada el 12 de setembre de 1446, presenta una descripció de l'estat del temple. «...Item visitavit domum et ortum dicte rectorie et, cum magna indigent reparatione in multis partibus, pro tanto mandavit reparari, ad cognitionem duorum magistrorum in hiis spertorum, infra unum annum, sub pena Librarum.»¹⁹

Dins d'aquesta etapa, però, tenim documentades diferents intervencions en l'edifici parroquial, com és el cas de la construcció d'una capella dedicada a sant Joan, en el 1329,²⁰ i dotada d'un benefici durant el rectorat de Jaume Terrades. També en estil gòtic es va construir un sagrari a partir de 1370,²¹ i en la visita de 1379 s'esmenta que estava situat en l'altar major.²²

Aquest mal estat de l'edifici permet suposar que es devien multiplicar els efectes negatius del terratrèmol que va tenir lloc el divendres 14 de maig de 1448.²³ Segons consta en el dietari de la Generalitat: «Divendres a XIII [maig 1448], ja passada mija nit e cemençant a pendre el dissabte següent, per ço com fonch entre XII e una hores de la nit, féu un molt gran terratrèmol en Barchinona e per tot lo Principat de Cathalunya, lo qul féu fort gran dan a moltes possessions, axí dins la present ciutat de Barchinona com defora. [...] E enderrochà part de la sgléya de Mataró, é part de la sléya de Granollés...».²⁴ Per tal de reparar els danys ocasionats per aquest, el 3 d'agost de 1448 es va donar llicència per a captar a favor de l'església parroquial de Mataró, i s'especifica que va afectar sobretot el pinacle del campanar amb les campanes, el qual havia quedat mig partit i destruït, de tal manera que amenaçava d'acabar-se d'ensor-

19. ADB, *Visites pastorals*, vol. 19, f. 15r; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 46; SALICRÚ I LLUCH, 1993, p. 19.

20. FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 37.

21. FERRER I CLARIANA, 1968b, p. 6.

22. FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 36-37.

23. FREIXAS, 2002.

24. *Dietari de la Deputació del general e Cathalunya, vol. I (1411-1459)*, Barcelona, CO-DOIN, 1974, p. 181; Josep COROLEU, *Dietarios de la Generalidad de Cataluña*, vol. I, Barcelona, La Vanguardia, 1889, p. 28; FERRER, 1968a, p. 46; SALICRÚ I LLUCH, 1993, p. 5.

rar.²⁵ Devia ser costós per als ciutadans de la vila de Mataró fer front als pagaments per a reparar els desperfectes de l'església, ja que en una cronologia més avançada, el 20 de juliol de 1453, la reina Maria de Castella i el lloctinent d'Alfons el Magnànim van atorgar un privilegi a favor de la Universitat de Mataró, per tal que es poguessin afrontar els càrrecs de censals per a dur a terme les obres.²⁶

La documentació conservada fins a la guerra dels remences no ofereix referències sobre reformes o altres obres a l'església.²⁷ Malgrat la seva fortificació durant el conflicte,²⁸ els efectes de la guerra deuen ser molt negatius per a la fàbrica de l'edifici parroquial. A la dècada dels anys vuitanta del segle XV comencen a aparèixer testimonis documentals sovintejats que fan referència a la recollida de diners mitjançant diferents procediments per tal de posar remei a aquests desperfectes. La majoria de les vegades són donacions de diners o permisos per a recaptar diners per a l'obra. D'aquesta manera, l'any 1488, Ferran II va resoldre a Saragossa sobre les reparacions que calia efectuar en diferents indrets causats per la guerra dels remences i assigna «...a la vila de Matero per la obra de la iglesia quaranta lliures, a Joan Seguí de Matero cinc lliures i a Pere Seguí de Matero sis lliure i vuit sous».²⁹ També, en la deliberació del Consell de la Universitat de Mataró del 13 d'abril de 1488, amb el batlle Salvador Jofre, s'esmenta que «...é stat conclòs e determinat que sien elegides perso-

25. ADB, *Gratiarum*, vol. 35, foli 14r; SALICRÚ LLUCH, 1993, p. 14.

26. Sembla que els efectes del terratrèmol van afectar també les esglésies, campanars i campanes de les sufragànies de Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres (avui de Montalt) i Sant Miquel de Mata. ACA, *Cancilleria, Reg. 3158*, foli 164r-166r; SALICRÚ I LLUCH, 1993, p. 14-15.

27. D'aquest període solament tenim documentat l'encàrrec d'un retaule al pintor Lluís Dalmau, datat el 22 de març de 1457, en poder del notari de Barcelona Bartomeu Agell. En aquest document, l'esmentat pintor pacta amb els prohoms de Mataró Bernat Ferrer i Antoni Mas de Castellar un retaule dedicat a santa Cecília (Salvador SANPERE i Miquel Josep GUDIOL, *Els quatrecentistes catalans*, Barcelona, 1906, p. 246; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 45; MADURELL, 1970, p. 74). Referent a aquest retaule també s'ha conservat una àpoca de 55 lliures de Barcelona signada pel mateix Dalmau el 15 de desembre de 1459, en què declara que havia rebut aquests diners en diferents ocasions com a preu total de l'obra executada (FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 45; SANPERE i GUDIOL, *Els quatrecentistes catalans*, 1906, p. 246; MADURELL, 1970, p. 74).

28. Sabem que l'any 1471, amb motiu de l'aixecament contra Joan II, en temps del regnat de Reiner de Provença, lloctinent del príncep-rei, es va fer fortificar l'església de Mataró mitjançant la construcció d'una torre que, segons les restes trobades en el moment de fer la capella del Sagrament a finals del segle XIX, estava edificada en l'angle dret de l'actual façana de l'esmentada capella (CARRERAS I CANDI, *Sumari de la batalla a ultrança feta per Pere Joan Ferrer*, Mataró, 1898, p. 15; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 50).

29. Jaume VICENS I VIVES, *El gran sindicato remensa (1488-1508): La última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico*, Madrid, CSIC, 1954, p. 102-210; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 47.

neas per fer vintè o quorantè o tayll la quantitat del qul vintè o quarantè o tayll percehirà no puxe servir a neguns cosos sinó tant solament per la obre de la església de la dita vila de Matheró la qual stà en molt grandíssim perill...». ³⁰ Finalment, el 3 de maig de 1488 es van reunir els parroquians per facultar una comissió integrada pels jurats i quatre persones més per intervenir en les obres de l'església i imposar contribucions per a finançar-les. ³¹

El 25 de març de 1501, els jurats van contractar el mestre de cases de Mataró Martí Bosch per a la feina de picar i obrar nou-cents carreus amb destinació a la fàbrica de l'església parroquial. ³² Les obres devien anar amb lentitud, ja que en la visita pastoral del bisbe de Barcelona Enric de Cardona, el 5 de setembre de 1508, s'apunta que l'edifici necessitava molta reparació i va especificar que els parroquians estaven disposats a continuar l'obra començada. ³³

El 24 de gener de 1509, els jurats, prohoms de Mataró i els obrers de l'església encarreguen al mestre Pau Mateu de Barcelona que piqui la pedra necessària per a la construcció de dues arcades, el portal major i la testera del temple. ³⁴ Pel 25 d'abril de 1511, les obres encara continuaven, ja que en la visita pastoral de Jaume Valls s'hi descriuen solament els altars major, de Sant Esteve, de Sant Antoni i Santa Cecília. També especifica que l'altar de Sant Joan s'estava encara edificant i no tenia altar propi en aquells moments. El visitador també descriu la presència d'una gran bastida per a facilitar la construcció. ³⁵

La durada de les obres també va anar afectant la població de diverses maneres. En primer lloc, les obres devien dificultar el trànsit de vianants i carros en el pas dels carrers propers a l'edifici parroquial i que donaven directament a la plaça del mercadal (actualment plaça Gran). Aquest fet queda testimoniats en un document del 17 de juliol de 1511, en què el batlle va disposar que entretessin unes pedres que s'havien tallat per a l'obra de la parròquia i que molestaven el pas. ³⁶ Un segon efecte negatiu de la durada de les obres es va produir en l'economia dels habitants i en la seva servitud personal. El 20 de juliol del 1511, el batlle disposà que si faltava algú per al treball de les desenes (prestació personal) l'administrador de la construcció tenia permís per a llogar substituïts per a reemplaçar els que hi faltaven. ³⁷ Uns quants anys més tard, el 31 de juliol de 1517, el batlle de la vila de Mataró, Gaspar Masgrós, per prevenir els

30. ACA, protocols notarials de Mataró, Coa, 3 de maig de 1488; COLOMER, 1994, p. 14.

31. ACA-ANM, Coa; LLOVET, 2000, p. 87.

32. ACA-ANM, 20-25 de març de 1501; LLOVET, 2000, p. 88.

33. ADB, *Visites pastorals*, vol. 29, f. 110; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 53-55.

34. ACA-ANM, B-11 a 24 de gener de 1509; LLOVET, 2000, p. 106.

35. ADB, *Visites pastorals*, vol. 32, p. 153-154.

36. ACA-ANM, B-13 a 17 de juliol de 1511; LLOVET, 2000, p. 106.

37. ACA-ANM, B-13 a 20 de juliol de 1511; LLOVET, 2000, p. 106.

abusos dels ciutadans de Mataró, va decidir imposar una multa de 10 sous als qui no volien col·laborar en les obres de la parròquia.³⁸

Malgrat que en la visita pastoral efectuada pel bisbe Joan Gualba el 4 d'octubre de 1513 s'especifica que ho troba tot en bon estat,³⁹ les obres encara estaven per acabar, ja que un any més tard, el 16 d'octubre de 1514, en la venda d'un censal encara apareix la dedicació d'una quantitat de diners per calç de l'obra de l'església. «In Dei nomine novrint universi quod nos Petrus Joffer sutor Joannes Fornells et Joannes Petrus Palau hostalerios ville de Matarone pro solvenda illa petitem quantitate quam opera dicte ecclesie debet et que tenetur dare et soluere vobis Joannis Poncgem parrochie beate Mariee de Matrone ratione certe sume de calcs quam nos et alii operarii recipimus et receperint a vobis per opera reparatione et edificatione dicte ecclesie ultra alia petitem quntitatem...»⁴⁰

Les obres van concloure a mitjan anys vint del segle XVI, concretament amb data de 28 d'octubre de 1526 coneixem l'acta de consagració del temple. Aquest document va ser localitzat en les obres d'enderroc del temple gòtic l'11 d'abril de 1679 i explicat en acta notarial.⁴¹

Sobre l'autoria de l'obra, a banda dels mestres de cases mataronins esmentats anteriorment, es conserva una època datada del 23 de maig de 1519 pel pagament de les obres realitzades per Peris Absolut.⁴² D'aquest mestre de cases, en coneixem que provenia del ducat d'Orléans (França). El trobem documentat amb anterioritat, el 13 de desembre de 1514, per la construcció de la parròquia de Sant Julià d'Argentona juntament amb Miquel Canut, mestre de cases de Girona.⁴³ Anys més tard, torna a aparèixer documentat a Argentona, el 10 d'abril de 1521, en una carta de pagament atorgada per ell mateix a favor dels obrers de la parròquia de Sant Julià d'Argentona, en concepte de final de pagament dels comptes del preu total concertat per la construcció de l'esmentada església.⁴⁴

38. ACA-ANM, sèrie B-15; COLOMER, 1994, p. 14-15.

39. En la visita específica els diferents elements visitats de la parròquia que troba correctes, com l'altar major, les fonts baptismals, les relíquies i ornamentals, llibres i làmpades, l'altar de Sant Esteve, altars de Sant Antoni i Santa Cecília, altar de Sant Joan i la rectoria. ADB, *Visites pastorals*, vol. 32, p. 269.

40. ACA-ANM, sèrie 27; COLOMER, 1994, p. 14.

41. ACA-ANM, sèrie 1181; COLOMER, 1994, p. 16.

42. ACA-ANM, sèrie 28, 101r; COLOMER, 1994, p. 15.

43. AHPB, notari Joan Vilana, llig. 5, manual 28, anys 1514-1515; MADURELL, 1948, p. 142-143, doc. 19, p. 164-167.

44. AHPB, notari Galceran Balaguer, llig. 25, any 1521, foli 12; MADURELL, 1948, p. 142-143, doc. 20, p. 167-168.

L'obra del temple de Mataró s'acabà amb la construcció d'un retaule. La signatura dels pactes es va realitzar el 7 d'octubre de 1532, entre els jurats de la vila i els pintors Enric Fernández, Nicolau de Credença i el portuguès Pere Nunyes, per tal d'obrar l'altar major de Santa Maria. S'especifica que la pintura l'havia de fer Nicolau de Credença.⁴⁵ El 24 de febrer de 1533, en la reunió del Consell de la Vila, es va determinar d'assumir el cost del retaule; «...atès ha molt temps lo retaule de la sglésia parrochial de dita vila és fet e stà sens pintar a disminució y dany de dit retaule e en derogació de la honra dels poblats de la parròchia de dita vila...». A més acorden construir un orgue: «...que també féssen en dita església atès y molt necessari un orga, así no estige així ab la església tant sense ornaments... Que dit retaule fos pintat e dit orga fos fet així y tan bell com en semblant església pertany...».⁴⁶ Entre els anys 1537 i 1538 els autors van signar diferents èpoques pel pagament de l'esmentat retaule.⁴⁷

A la segona meitat del segle XVI, malgrat que l'obra del temple ja estava acabada, s'inicia una segona fase de la construcció de l'església gòtica d'engrandiment del temple amb l'obertura de capelles laterals entre els contraforts.

Sabem que el temple gòtic, en el seu moment inicial, tenia entre els contraforts una sèrie de capelles laterals de poca fondària.⁴⁸ A més, algunes d'aquestes capelles estaven, després de la consagració del temple, sense advocació definida. El 8 de gener de 1558, en una visita pastoral s'esmenten solament els altars de Sant Esteve, Santa Maria i Sant Antoni Abat, el sepulcre de Santa Cecília i el de Sant Sebastià.⁴⁹ Però amb l'aparició de noves confraries va augmentar la necessitat de dotar de noves advocacions les capelles buides de la parròquia i ampliar-les amb més fondària. La primera referència de l'obertura d'una capella la tenim el 18 de maig de 1561, quan el Consell de la Vila acordà «...edificar una capella dins l'església parroquial sots invocació de Sant Abdon y sant Nent y que es fes de diners del ciri dels pagesos.»⁵⁰ A la visita pastoral

45. MADURELL, 1944, doc. XVI.

46. AMM, Acords de la vila, 24 de febrer de 1533; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 56-57.

47. 1537 novembre 9, època signada pel pintor Pere Nunyes per l'import de 78 lliures, 13 sous i 8 diners barcelonesos al clavari de les obres de l'església per «...decoració del retaule dedicat a la verge Maria i a compte de major quantitat» (MADURELL, 1944, p. 45-46; doc. XXIII; MADURELL, 1970, p. 74, doc. 29, p. 161); 1538 maig 25, Nicolau de Credença i Pedro Nunyes van firmar una època de 600 lliures pel retaule (MADURELL, 1970, p. 74, doc. 30, p. 161).

48. Avui dia encara n'hi ha evidències a la capella de Sant Antoni Abat (actual del Sant Crist i la primera capella entrant a l'esquerra); també n'hi ha testimonis a la capella de Sant Joan, en el tram abans de l'engrandiment. En aquesta es veu encara la volta apuntada gòtica.

49. ADB, *Visites pastorals*, vol. 43, f. 125 bis; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 58-59.

50. AMM, Acords de la vila, 18 de maig de 1561; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 59.

del 9 de maig de 1574, a més de les capelles descrites abans s'esmenten les advocacions de Sant Joan Baptista, Sant Àngel Custodi i Sant Telm. També s'especifica que el sepulcre de la Mare de Déu s'havia de treure d'aquest altar i posar-lo a sota el campanar.⁵¹

El 5 de gener de 1578 se signa el contracte entre els administradors del bací de sant Pere i el mestre de cases Nicolau Ferrer, resident a Sant Andreu de Llavanes, per a la realització de la capella de sant Pere.⁵² Aquesta obertura devia propiciar el projecte d'obrir sistemàticament les parets laterals de l'església i construir-hi diverses capelles entre els contraforts, ja que a partir d'aquest moment tenim documentades obres en aquest sentit. El 2 de març de 1579 es va demanar llicència per a obrir les parets del temple per a fer-hi set capelles fondes: la del Roser, la del Sepulcre, la de Sant Joan Baptista, la de Sant Pere, la de Sant Marc, la de Santa Llúcia i la dels Sants Abdó i Senén.⁵³ També, el 21 de juliol de 1580, el reverend Bartomeu Ballester, capellà de Santa Maria, va obtenir autorització per a construir una capella dedicada a la Concepció, Sant Bartomeu i Sant Agustí i una altra a Santa Cecília i en una d'elles obrir una sepultura.⁵⁴

L'última capella amb estètica gòtica va consistir en l'ampliació de la capella de Sant Joan Baptista, el 1619, encarregada al mestre d'obres Jeroni Bordes. Aquesta capella, acabada el 1625, és l'única conservada actualment amb volta de creueria i amb clau de volta decorada amb el relleu de Sant Joan.⁵⁵ També dins d'aquesta etapa, l'any 1546 es va procedir a la fortificació de l'església segons la traça de l'enginyer Benedito de Ràvena, que encara es conserva en el *Llibre del Consell* de l'Ajuntament. En el 1561 mancava encara una part important d'aquesta intervenció, la qual es va adjudicar al mestre de cases Antoni Guanyabens. Segons Josep Maria Colomer, aquest l'havia de realitzar en el termini de dos mesos: «En la part de tramuntana, havia de pujar una paret i fer-hi una tronera amb quatre ballesteres. En la part de sol ixent, de ponent i donant al mar, també havia de pujar onze pams i construir troneres amb sis ballestes, tot això al nivell de la teulada de l'església».⁵⁶

L'última descripció que tenim del temple gòtic abans de la reforma barroca apareix en el *Memorial del rector Folquer*, redactat entre 1631 i 1638, temps en què va exercir de rector a la parròquia. En el memorial descriu: «L'església parroquial és consagrada, té tres nauades, i en ella se vehuen algunes pedres de

51. ADB, *Visites pastorals*, vol. 44, p. 23-25; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 59.

52. ACA-ANM, núm. 136; COLOMER I PANADERO, 1988.

53. ADB, *Registre gratiarum (1575-83)*, f. 43.

54. ADB, *Registre gratiarum (1378-83)*, f. 125; FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 59-60.

55. FERRER I CLARIANA, 1968a, p. 66-69.

56. COLOMER, 1969, p. 104-109.

marbre en l'església, torre del campanar, plaça i en la sufragànea ab lletreros de Romans [...]. La parroquial té 14 capelles i 18 altars en que es diu missa...»⁵⁷

La reforma barroca que dotarà l'edifici de l'aspecte actual i posa fi a l'edifici gòtic es va començar a partir del 21 d'abril de 1675, data en què es col·loca la primera pedra. En una primera etapa de les obres es va seguint el projecte de fra Josep de la Concepció, que ja hi havia intervingut amb anterioritat en els anys 1668 i 1672 per engrandir la capella del Sagrament. Aquesta fase es va limitar a enderrocar l'altar major i fer un creuer amb dues capelles i una nova testera amb una gran cúpula en el transsepte. Aquest projecte no devia agradar, ja que el 1685 es va aprovar un nou projecte realitzat per l'arquitecte milanès Erculi Turelli.⁵⁸ Aquestes obres, a banda de fer una nova capçalera sense cúpules, van comportar l'aterrament de la nau central de l'església gòtica, però es van respectar les parets laterals i les capelles gòtiques que encara avui es conserven. L'església va adoptar una nau única coberta amb volta de canó.

A banda de la documentació escrita conservada, hi ha alguns elements gràfics que ens permeten observar l'aspecte de l'església gòtica. La planta més antiga conservada de l'església gòtica es troba en el projecte de fortificació de l'església realitzat l'any 1549 per l'enginyer Benedito de Setara.⁵⁹ D'uns segles més tard, s'ha conservat un plànol de principis del segle XVII.⁶⁰ S'hi pot observar l'estructura de tres naus amb volta de creueria. L'aspecte de la façana gòtica emmarcada per l'ampliació barroca es pot veure també en dos dibuixos. En primer lloc, en una vista general de Mataró des de ponent, realitzada l'any 1779, i en segon lloc, en el gravat de M. Planella realitzat el 1861, previ a la construcció de la nova façana del s. XIX.⁶¹

L'estructura de l'edifici i les restes conservades

Sobre l'estructura del temple gòtic i la seva planta s'han presentat diferents teories al llarg de la prolífica historiografia mataronina.⁶² La majoria presenten

57. MADURELL, 1983.

58. FERRER I CLARIANA, *Santa Maria de Mataró: la parròquia, el temple*, vol. II, Mataró, MAHA, 1971, p. 53-58.

59. ACA-ANM, Consell 1540-1546 (primers folis). Publicat a COLOMER I PANADERO, 1969, lám. v.

60. Plànol del Servei Geogràfic de l'Exèrcit, Madrid. Publicat en facsímil pel Patronat Municipal de Cultura, Mataró, 1998.

61. Exposats tots dos al Museu Municipal de Mataró (sala de síntesi).

62. Per a més informació sobre l'estat de la qüestió del Mataró medieval, vegeu GRAUPERA, 1996.

uns elements coincidents. En primer lloc, hom està d'acord que l'església gòtica de Santa Maria de Mataró presentava una estructura basilical de tres naus, la central més ampla i alta que les laterals. Aquestes naus devien estar separades per pilars i cobertes per voltes de creueria, de les quals s'han conservat algunes claus de volta. L'església devia disposar de capelles laterals entre els contraforts, les quals es devien ampliar en el segle XVI. Les diferències principals d'aquestes propostes han estat en el nombre d'aquestes capelles laterals que variarien de quatre fins a sis.

Si fem cas dels vestigis conservats, de la documentació i de les representacions gràfiques que han arribat a nosaltres, podem afirmar que el temple gòtic tenia una planta basilical de tres naus amb sis capelles laterals. Aquesta estructura de temple devia tenir com a paral·lel l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries pel que fa a la planta basilical, però sense una girola al presbiteri.⁶³

Del temple se n'ha conservat l'estructura del cor i de la porta d'entrada del temple flanquejat pel campanar i una capella situada al davant on hi havia el baptisteri. La part baixa del cor gòtic encara conserva les arcuacions de la volta de creueria amb unes mènsules decorades amb motius vegetals. En una reforma de principis del segle XX, la part alta del cor es va reformar i es va deixar més baix que l'antic, el qual descansava damunt la volta de l'església. Es va procedir a suprimir la volta de creueria gòtica i la clau de volta amb el relleu del Salvador, la qual encara es conserva al Museu Arxiu de Santa Maria.

Aquest espai marca encara l'amplada i la llargada de la nau gòtica. També es conserva el mur lateral i l'accés a les capelles laterals amb arcs apuntats, les quals van ser reaprofitades a l'església barroca. Els murs laterals gòtics van ser aixecats en alçada i es va construir la nova volta de canó barroca, convertint les tres naus en una d'única.

També es conserva el portal de l'església (2,55 x 4 m), reutilitzat com a punt d'accés des del carrer fins a la capella del Sagrament, construïda a finals del segle XIX, en el solar de l'antic fossar lateral. Aquest portal manté unes formes decoratives molt senzilles i la cobertura és adintel·lada, i presenta unes motllures gòtiques en els brancals.

Una altra resta conservada és l'estructura perimetral nervada de la rosassa de la façana, que complementa la rosassa central de la façana actual (5 m de diàmetre).

De les claus de volta, se n'han conservat algunes de repartides actualment entre el Museu Arxiu de Santa Maria i el Museu Municipal de Mataró. Concretament són:

63. Pere FREIXAS CAMPS, «Santa Maria de Castelló d'Empúries», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, 2. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 51-59.

- Clau de volta de Sant Joan Baptista: representa la figura de sant Joan dret, descalç i amb un nimbe, amb el llibre de la llei a la mà esquerra i la mà dreta que l'assenyala. A la dreta de la representació hi ha un anyell amb la creu. A l'esquerra hi ha una decoració vegetal, igual com la decoració del marc. És la que fermava la volta del cor.
- Clau de volta de Sant Sebastià: representa el sant despullat, jove, sense barba, amb nimbe i amb les mans lligades a una creu en aspa i quatre sagetes clavades al cos. La decoració del marc és vegetal.
- Clau de volta del Nom de Jesús: representa les lletres «IHS», abreviatura de *Iesus* (Jesús). La decoració del marc és un cordat.
- Clau de volta de l'escut de Barcelona: l'escut és partit en quatre campers on hi ha repartides la creu de Sant Jordi i tres barres als altres dos.

A banda d'aquestes restes, també tenim conservats, en el reixat que tanca els contraforts de la capella dels Dolors de la plaça del Fossar Xic, fragments de les nervadures de les voltes de creueria. Altres fragments d'aquestes es van reutilitzar per decorar la part final dels contraforts gòtics. En molts d'ells es poden veure les típiques marques de picapedrer que van ser recollides per Marià Ribas durant el període de la Guerra Civil i que molt amablement ens va permetre reproduir.⁶⁴

Finalment també tenim el campanar, que ha conservat tota l'estructura gòtica amb els finestrals de les campanes. Aquests finestrals, amb arcs apuntats, es poden veure encara en el pis on es guarda la maquinària del rellotge i en el pis anterior. La part superior del campanar estava decorada amb les gàrgoles dels quatre evangelistes. Encara visibles tenim la representació del lleó (sant Marc) al xamfrà sud-oest i l'àliga (sant Joan) a l'angle sud-est. Dins la coberta de la façana del segle XIX (xamfrà nord-est) ha quedat amagada, encara que es pot visitar, la representació del brau (sant Lluc), i la representació de l'àngel (sant Mateu) en el xamfrà nord-est va quedar destruïda per la construcció de l'escala d'accés al campanar barroc.⁶⁵

Apèndix documental

1508 setembre 5: Visita pastoral del bisbe de Barcelona Enric de Cardona, que visità la fàbrica de l'església i que trobà que necessitava molta repara-

64. Voldria agrair públicament el suport i ajut que em va dispensar el senyor Marià Ribas. Aquestes marques de picapedrer van ser publicades a GRAUPERA, 1996, p. 34 i a Joaquim GRAUPERA, «Marià Ribas en el record», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró*, núm. 58 (abril 1997), p. 32-36.

65. Pot donar-se el cas també que estigui encastada sota l'escala. Sigui com sigui, és un element per a investigar-hi.

ció, i va veure que els parroquians estaven disposats a continuar l'obra començada... [ADB, *Visites pastorals*, vol. 29, foli 111-113] (FERRER, 1968a, p. 53-55)

Die antem martis que comptatus v mesis anno anativitate domini millio D^o VIII didnisima ilustrisima et pmq dominus Enrique de Cardona electus barcinonesis prelaques visitatione fixam accessit personaliter ad enam propipalem Sancte Marie de Matarone cuius rector estt magnifiqu Alfonso Sant Tiri. Rome re fides et pereoo... Et fermato solito rittu visitavis sacratissimus corpus xristi quod inmenis in quodam armariolo stanco retio altare maioribus dicte eme intus quandam custodiam argenteam albam perpulcra nulla reparatione indigentem sim duobus angelis in angulis fenas alas habentibus inqua sunt inmente viii forme consecrate paniis corporalibus decenter...

Visitavi altari maioribus

Inmenis dictum altare maioribus sub innovatione beate Marie lapidem consecratum [...]

Visitavi campanas et alia similia ornamenta ciste eme

Inmenis in campanilio v campanas quam tres sunt maiores et una eras pulsat horas ino artificio et otra pulsat finit et alie campane ad missam et alias horas celebrantas et due campane fuit in hores. Et omnes dicte v campane sunt bene ornate et no indiget reparatione. Item intque enam ad laty retabuli altaris maioris pendet due parne campane ad elevatam corporis xristi...

Visiten l'altar de sant Esteve, sant Antoni, santa Cecilia i Sant Joan.

Visitavis altare sancte Sicilie

Inmensis dictum altare lapidem cum ara consacrata cum corporalibus inmundis pallys tribus corco supro et pallio ex conamario stampato cum cortinia ante retabulum in quo altari nullum est bene.

1511 abril 25

Visita pastoral de Jaume Valls. Consta encara la visita dels altars: major, Sant Esteve, Sant Antoni, Santa Cecília i Sant Joan.

ADB, *Visites pastorals*, vol. 32, p. 153-154

Item visitiavit beneficium sancti johannis quod depressentibus no habet altare propium quod de novo est edificandum. Confirmatis provisione predictis visitationis supre dicto altaris rebedificando et ornamentis repren-dibus. Quod beneficium obtimes distinctibus Bernardus Mas presbiter beneficiatum. [...]

Item visitavit fabrica ecclesie parrochialis predictae ecclesie. Invenit ut in procedenti visitaretur. Quod de presenti sacris preparamentum magnum ad peragentium opus inreptum omnis proceres dicte ecclesie un in bono proposito preferente...

1517 juliol 31

Decisió del batlle de la vila de Mataró Gaspar Masgrós, per prevenir els abusos dels ciutadans de Mataró que no volen col·laborar en les obres de la parròquia, en la qual imposa una multa de 10 sous.

ACA: Protocols Notarials de Mataró, sèrie B-15

Publicat a COLOMER, 1994, p. 14-15

...Ara hoyats que us fan a saber a tothom generalment de part del honorable en Gaspar Masgrós balle de la vila e terme de Mataró per la Magestat del Senyor Rey e a instància e regista dels venerables jurats e obre[r]s de la sglésia de la verge Maria de Mataró e pròmens de conçell volent prevenir els abusos ques fan per aquells que són manats a la obra de la sglésia e per tirar les cantons e altres coses necessàries a dita obra de la dita sglésia de Mataró que moltes vegades noy volen anar lo que és perjudici de la dita obra de la dita sglésia per sò instams e requerims los dits jurats pròmens de consell e obre[r]s de dita sglésia que qualsevulla persona que serà manada per los obre[r]s o desenes de dita sglésia que hagen anar o trametre homes o donar un home o bous a altars bestiar sien menester per causa de dita obra que aquells que seran manats hagen anar e fer sò que los serà manat sots pena de X sous guontanlo sò és la meytat a la dita obra e laltre meitat al dit nonorable balle per quiscú e quiscuna vegade serà fet lo contrari e quart si gaurdar hi ha.

1519 maig 23

Àpoca per a pagar les obres a Peris Absolut.

ACA: Protocols Notarials de Mataró, sèrie 28, 101r

Publicat a COLOMER, 1994, p. 15

Ego Petrus Solut magister domorum de Orlens confiteor et recognosco vobis Sebastiano Vilar dell fabro Bartholomeo Arnau pagensi minori dierum Petro Joffre operarios anny presentis opere sglesie beate Marie de Matarone quod dedistis et solvistis mihi bene et plenarie omni voluntati mee quintaginta septem libras barcinonenses ad complementum omnium et singularum petitem quantitatum mihi debitorum ratione quorum jornalium meorum et famu-

lorum sive mossos per me et ipsos factorum in opera dicte ecclesie usque in presentem diem...

Traducció

Jo, Pere Solut, mestre de cases d'Orleans, dono fe i reconec a tu, Sebastià Vilardell, artesà, i Bertomeu Arnau, pagès minoret, Pere Jofre, obrers del present any per l'obra de l'església de beata Maria de Mataró que m'heu donat i lliurat bé i compliment de plena voluntat 57 lliures barceloneses per al compliment de totes i cadascuna de les obres, una petita quantitat per a mi en raó dels deutes dels jornals dels meus ajudants pels treballs fets per mi a l'obra de la dita església fins al dia d'avui.

1526 octubre 28

Acta de consagració del temple trobada en les obres d'enderroc del temple gòtic l'11 d'abril de 1679 i explicades en acta notarial.

ACA: Protocols Notarials de Mataró, sèrie 1181

Publicat a COLOMER, 1994, p. 16

...continuan y llevan acte com anatsse continuant ara novament la fàbrica y constructió de la obra nova que se va fahent per aampliar y allargar la Iglésia Parrochial de la present vila y ferla bastant y sufficient per poder los stants y habitants anants y vinents en dita vila comodament estar en dita iglésia per fer ella les degudes orations obir les celebracions dels divinals officis y complir els preceptes de la divina llej en la qual obra se havia sessat per convenientias y utilitat de la matexa obra nova ja feta y haventse per continuar aquella segons la traça per dita obra donada primerament desfer lo retaule major de dita Iglésia se as anat prosseguint en desfer aquell u després de desfetes ja totas las cosas eminentes de dit altar anant tambe desfent la mesa de dit alatar après de treta la dita ara de aquell que és de pedra gran que té tota la mesa de dit altar sota aquella en un cóncavo de pedras de Monjuich se ha trobat una capseta rodona de fusta y oberta aquella primerament se ha trobat un drap de llinet blanch lligat en creu molt prim de fil blau com si dos seda y desplegat di drap blanch se ha trobat dins ell un pregaminet xich plegat en quadro ab sinch crehuetas manu scritas sobre en lo matiex pregaminet y desplegat aquell se ha trobat onse rallas manu scritas en lo matex pregaminet que són del thenor seguent:

[Mo.Do.XXVIo. die dominica festo sanctorum apostolorum Sÿmonis et Judae XXVIIIo. mensis octobris. Ego Magister Johannes M^o Yralles Archiepiscopus Thesalonuensis canonicus et sacre sanctae ecclesiae Urgellensis consecravi ecclesiam et altare hoc in honorem beate Virginis Ma-

riae et reliquias capillorum Sanctae Mariae Magdalenae in eo inclusi singulis Xpo. fidelibus hodie unum annum et in die anniversario consecrationis huiusmodi ipsam visitatibus octuaginta dies de vera indulgentia in forma ecclesiae consueta concedens.]

E après en dita capsà se ha trobat un paperet blanc plegat y lligat també en creu ab la matexa spècie de fil sobre dita y ubert aquell se ha trobat dins ell altre plech de tafetà negre y delegat aquell se ha trobat y vistos tres grans o grums que se ignora que cosa és y també si ha trobat un paperet plegat per llarch ab una inscripció que diu: «Capilli Sanctae Mariae Magdalenae» y ubert lo dit paperet se ha trobat un tafatenet carmesí y ubert dit tafatenet carmeí se ha trobat y vist dins dell alguns trossets de cabells rossos...

1453 juliol 20

Privilegi atorgat per la reina Maria de Castella i lloctinent d'Alfons el Magnànim, en favor de la Universitat de Mataró, perquè pugui fer front als càrrecs de censals i dur a terme les obres necessàries a les esglésies, campanars i campanes de Santa Maria de Mataró, Sant Andreu i Sant Vicenç de Llanerres i Sant Miquel de Mata, en gran decaïment a causa dels terratrèmols que hi havia hagut a Catalunya.

ACA: C., *Reg 3158*, foli 164r-166r

Publicat a SALICRÚ, 1993, p. 14-15

Universitatis et ville de Matero.

Nos Maria et cetera

Visis et recognitis supplicatione et capitulis magestati nostre reverenter pro parte vestri, fidelium nostrorum iuratorum et proborum hominum universitatis ville de Matereo oblatis, huiusmodi sub tenore:

«Molt alta e molt excellent e virtuosa senyora:

Com la universitat e singulars de la vila de Mataró sien posats e constituits en grans e quasi extremes necessitats, en tant que ab gran afany, sostenen e porten los càrrecs que han de censals e altres deutes, e encara, necessàriament, hagen a fer obres en la sglés(i)a parroquial de madona Sancta Maria de Mataró, e en la sglésia parroquial de Sent Andreu e de Sent Vicent de Llanerres, e en la sglésia de la parròquia de Sent Miquel de Mata, del terme de la dita vila, e en los campanars e campanes de aquella(s), les quals per ocasi(ó) e causa dels terratrèmols que són stats en Cathalunya, han pres gran decaïment e ruïna, e la dita universitat no puxe portar ni bastar als dits deutes e càrrecs, suppliquen humilment a vostra gran senyoria e acostumada clemència los jurats e probòmens de la dita universitat que, per beneffici de la

dita vila, e per què puxen portar e sostenir los càrrechs dels censals e altres deuters llurs, e suplir a les dites obres e altres occorrens necessitats llurs, sia de vostra mercè consentir e atorgar a la dita universitat les coses següents:

Primerament, que vostra senyoria porroque e de nou atorgue a la dita universitat de Mataró les imposicions e redelmes a quinze anys primer e continuament seguidors après e finit lo temps al qual los són atorgats e atorgades, per provisions e prorrogacions del molt alt senyor rey e de vostra senyoria, en aquella forma e manera e ab aquella facultat que les han e. ls són stades atorgades e prorogades por lo dit senyor rey e per vós senyora.

Item, Senyora molt alta, plàcia a vostra senyoria atorgar a la dita universitat perpètuament, sens preiudici del privilegi que ha del senyor rey de no poder haver batle sinó que sia natural de la dita vila o terme de Mataró, que d'aquí avant, en lo temps que-s acostuma provehir per lo dit senyor rey o per vós, senyora, com alochtinent general de sa magestat, de officials triennals en cathalunya, los jurats e prohòmens de la dita universitat de Mataró hagen facultat e puxen elegir tres hòmens naturals de la dita vila o terme, e aquelles presentar al senyor rey o lochtinent seu general e sos successors, si presents seran, en la ciutat de Barchinona, o en llur absència de dita ciutat al batle general de Cathalunya, o a son lochtinent o regent de la dita batllia; dels quals tres axí representats, per lo dit senyor rey o lochtinent general, o en llur absència per los dits batle general, lochtinent o regent de dita batllia, hage ésser acceptat, reebut e provehit hu del offici de la dita batllia. E xcí sia fet e observat per tostemps, de trienni en trienni, en lo temps acostumat. Lo qual batle, a xí provehit e creat, puxa fer crear e constituhir un lochtinent, aquell que ben vist li serà, pus sia del dit terme, lo qual lochtinent regescan e exercesca lo dit offici en les parròquies de Sent Vicent e de Sent Andreu de Lavaneres, de les culpes del qual lochtinent sia tengut lo dit batle.

Item més, senyora molt alta, sia de vostra mercè atorgar a la dita universitat. jurats e prohòmens, ab intervenció, auctoritat e decret del batle de la dita vila, puxen fer e statuir qualsevol ordinacions concernents utilitat e beneffici de la cosa pública de la dita vila; e afforar carns, peixs, pans e vins qui.s venen a menut, e altres coses acostumades afforar en la dita vila e terme de aquella; e forçar de vendre los peixs que's pescaran en les mars de la dita universitat. E, per exequció de les dites ordinacions, imposar tals penes com a ells serà vist fabledor. Car, axí, la cosa pública de la dita vila serà millor e pus útilment regida, e constituhida en traquil.litat e repòs, e seran stirpats tots abusos e fraus.

Item, senyora molt alta, per tant com la dita vila és constituhida e edificada en loch pla e molt prop del mar e no és murada ne ha fortaleza alguna bon, en cars de necessitat, los poblats e habitants en aquella e son terme se puxen recollir e fer forts, per stalviar e deffensar-se de enemichs e moros venguts, e sia molt necessari e úitl enfortir la sglésia, e fer e edifficar algunes altres for-

taleses e portals en alguns altres lochs de la dita vila hon als jurats e prohòmens serà bé vist, suppliquen per çò a vostra gran senyoria sia de vostra mercè atorgar a la dita vila, jurats e prohòmens de aquella que, hora e quant bé vist los serà, a xí dins los dits quinze anys com après, puxen ordonar e fer en la dita sglésia, portals e altres lochs de la dita vila que ben vist los serà, totes aquelles obres e fortalises que utilitat, beeneffivi e deffensió de la dita vila e dels poblats en aquella e seon terme, als dits jurats e prohòmens apparran éser útils e necessàries e per aquells serà delliberat que sien fetes. E, noresmenys, per enfortiment de la dita vila, com sia desbarriada per moltes entrades e exides que y ha puxen disminuir e aminuar, e encara reduir e tornar, les dites entrades de la vila, segons que ls serà vist útil e expedient. E que, per fer les dites obres, puxen fer e inposar en e sobre la dita universitat e singulars de aquella e llurs béns talla e talles, vintè o onzè o altres qualsevol càrrechs que als dits urats e prohòmens serà vis(t) fahedor, los quals se hagen a convertir en fer e pagar les dites obres e fortalises, e altres coses necessàries de la dita universitat. E puxen, les dites talles e altres càrrechs que per causa de les dites obres inposaran, cullir o fer cullir, vendre o arrendar, axí e soegons que als jurats e prohòmens serà vist útil e expedient. Car, en la tra manera la dita vila e poblats en aquella e son terme stan en gran perill de moros e altres enemichs.» [...]

1574 maig 9

En una visita pastoral s'esmenten els altars de Sant Esteve, Santa Maria i Sant Antoni Abat, del sepulcre i Santa Cecília i el de Sant Sebastià. A més, per primera vegada els de Sant Joan Baptista, Sant Àngel Custodi, Sant Telm i Sants Abdó i Senén. Es justifica que el sepulcre es traqués d'aquest altar i es posés a sota el campanar.

[ADB, *Visites pastorals*, vol. 44, p. 23-25]

Altare maius

Item visitavit dictum altari maius lapidem consecratum [...] Item visitavit retabulum dicti altaris per pulcre depictum ad dauratatum et in pende dicti retabuli est quandam cortinela ex belluto nigro in cuius retabuli medio est imago virginis maris stat beneet decenter cum sua cortina..

Sat Stephani [...] Item visitavit retabulum dicti altaris per pulcre depictum in cuis medio est depicta imago sti stephani fuit decenter. [...]

Item promidet que tabula beate maria ss sebastiai et telmi remoneamntur a locis in quibus sunt modo et eyciantur omnio a dicta enlia taliter quo dicta tabula nec alia consimiles promi aretero possimo in dicta ecclia infra mesem sub pena XXX s.

Sacellum beate marie de speranza in termino dicte ville constructum ... stat cdecenter

1578 gener 5

Contracte per a la construcció d'una capella dedicada a sant Pere, de la parròquia de Santa Maria de Mataró, que havia de realitzar el mestre de cases Nicolau Ferrer, resident a Sant Andreu de Llavaneres, per encàrrec dels pescadors de Mataró.

ACA: *Protocols notarials de Mataró*, núm. 136

Publicat a COLOMER, 1988

Sobre la fàbrica de aquella capella sots invocació de St. Pere fahedora en lo costat de la yglesia de la present vila de Mataró, que volen fer los baix scrits, Anthoni Andreu, Anthoni Castellar, Jaume Pere Mas y Barthomeu Serra, pescadors de vila de Mataró lo present y corrent any administradors del bassí de Sant Pere que en dita sglésia se acapta, entre mestre Nocolau Ferrer, mestre de cases habitant de la parròchia de Sant Andreu de Llevaneres de dit bisbat de Barcelona de una part e los dits Castellar, Mas, Andreu y Serra en dit nom de part altre, és estat pactat, fermat e jurat en lo modo següent:

E primerament lo dit mestre Nicholau Ferrer promet y se obliga a fer dita capella sots invocatió de Sant Pere, de amplària de asperó a esperó y de llarc tant en quant tindrà la de Sant Joan en dita yglesia.

Item lo mestre Nicholau Ferrer ha de fer lo portal conforme lo de la capella de Sant Elm ab una cuberta y una clau, la ual ha de ser emsemps ab los archs y capitells y tota la portalada ab pedra de Monjoic, y sobre la portalada en lo mig ha de fer una ymatge de Sant pere de pontifical en una cadira y sota dels peus una barcha, tot de pedra picada y de Monjoic.

Item que lo dit mestre Nicholau Ferrer haja de fer la obra del portal y dels archs conforme és la de Sant Elm y també haja de fer un arc de pedra nostrada tant quant és lo gruix de la paret de la yglesia y tant quant és lo hubert de la capella farà un graó de pedra nsotarada y també ha de fer llevar y posar lo rollo en lo loc a hon li senyalarà dins dita yglesia.

Item que los dits administradors hajan de pagar al dit Nocholau Ferrer lo preu baix scrit per fer dita obra en lo térmens y pagues sgüents, so és la primera en ser posats los capitells y la derrera en ser acabada la obra y ha de esser acabada per Sant pere de Juny any MDLIIII primer vigent.

Item prometem y se obliguen dits administradors que si cars serà que lo dit mestre Nicholau Ferrer haurà feta tota la demunt dita obra abans de la festa de Sant Pere primer vinent, li donaran a dit mestre Ferrer per strenes y no

en coompta de paga del preu baix escrit, lo que lo Sr. Mossèn Joan Plau rector de dita sglésia laboras dirà, entès empero que dit mestre Ferrer no haurà acabat tot lo demunt dit dintre lo dit temps que no se li hagi de pagar sinó lo preu tansolament.

Item és pactat que los dits administradors prometen y se obliguen per tota la dita obra donar y pagar al dit mestre Nicholau Ferrer, o a qui ell volrà vuytanta y sis lliures moneda barcelonesa, las quals li prometen donar y pagar en lo modo y forma susdits.

Item per lo dir mestre Nicholau Ferrer sia obligat en donar seguretat per lo que rebrà y ha de fer dita obra segons dalt stà mensionat per via de fermanses ydóneas y suficients, las quals ab tot effecta sia obligades ensemps ab lo dit mestre Nicholau sia obligat en pagar lo notari y corredor.

1599 octubre 3

Els administradors de la confraria del Sepulcre contracten el pintor Jaume Fornés per pintar les capelles i els apòstols.

ACA: *Protocols notarials de Mataró. Notari Jaume Marfà. Fotocòpia del MASM: Fons Joaquim Aguilar*

Publicat a GRAUPERA, 2001

Die tertio men(sis) octobris 1599. En nom de Déu sia ame(n). En nom n(ostr)o Sr. Jaume Palau, Sr. Anthonio Padró, Joan Joffre y Jaume Marfà, seny(ors) admi(nistradors) de la (Confr)aria de N(os)tr(a) S(enyor)a del sepulcra de la Iglesia de la vila de Mataró de un part y mestre Jau(me) Fornés pintor de la vila de Mataró de part altra sea feta la concordia seguent: E Primerament, [...] am voluntat y presencia del molt il·lustríssim Senyor Joan Fatio prevere [...] de la parroquial yglesia de Mataró lo dit Fornés se obliga de daurar de or fí tots los bultos de los dotze apostols son en la capella de N(ostr)a S(enyor)a del sepulcre y sobre de l'or se han de cobrir ab differents colors pintats conforme la obra requerira y ab differents imachas y abont se en son part stoffar y part sgrafiat [...] stoles, las coronas o diademas, llibres he totas las insignias, cos pintat de or ab lletreros del no(m) de cada apostol. També encarnarlos [...]

Item se obliga al m(estr)e Jaume Fornés de pintar tot lo de dintra dita capella del modo seguent: so es pinta sobre ab lo nom de Jesús que és a la clau major sa de fer tot de or fí y los perfils entorn de la clau de or y lo camp de dita clau de lo color que la obra requerira y les altres quatre cofes [...] serà de fer [...] de or fí en lo entorno y la Carxo feta del mig de cada cofa [...] que sa de fer de or fí y las cofas pintadas ab differents colors conforme a de ser la natu-

ral pintura de la obra y los quatre seraphins o angelets que son la distinció de las arcades sagen de fer pintats [...], los cabells de or fi y las cares encarnades y totas las arcades gaspeades ab diffrents colors y [...] las arcadas ab color blaua ab stelas de plata conforme la obra requereix y lo sostra [...] en dintra la capella pintada de different colors y roses les partes de las arcades fins bax en seran roses, negras y ab stelas grogas.

Item se obliga en pintar tota la portalada de dita capella ab colors dife-rents que stigui be y en lo fons sigui pintada al oli sobre una tela que dits ad-ministradors donaran [...]

Item per tota dita obra los administradors donaran cent lliures moneda bar(celones) a pagadores de les següents so es: 25 ll(iures) [...] 25 ll(iures) per pasqua y les restants 50 ll(iures) [...] del dia de pasqua de resurrecció [...]

Abreviatures

- ACA. Arxiu de la Corona d'Aragó
 ANM. Arxiu Notarial de Mataró
 CODOIN. Col·lecció de documents inèdits
 ACB. Arxiu de la Catedral de Barcelona
 ADB. Arxiu Diocesà de Barcelona
 AHPB. Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona
 AMM. Arxiu Municipal de Mataró
 BCEL. Biblioteca de la Caixa d'Estalvis Laietana

Bibliografia

- BONAMUSA I ROURE, Joan. «Les arrels del temple basilical de Santa Maria». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 5 (juliol 1979), s/p.
- CARRERAS I CANDI, Francesc. *Sumari de la batalla a ultrança feta per Pere Joan Ferrer*. Mataró, 1898, p. 15.
- CLARIANA I ROIG, Joan Francesc. *Iluro, ciutat romana*. 2a ed. rev. ampl. Mataró: Grup d'Història del Casal, 1994, p. 20-22.
- CLARIANA, Joan F.; JÁRREGA, Ramon. «L'antiguitat tardana. Aproximació als últims temps de la ciutat d'Iluro/Alarona». *Cingles. Butlletí de l'Agrupació Científic-Excursionista de Mataró*, any 25, vol. VI, núm. 82 (1994), p. 177-178.
- COLOMER I BUSQUETS, Josep. «Acta de consagració de l'església gòtica de Santa Maria de Mataró, diumenge 28 d'octubre de 1526». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 50 (octubre 1994), p. 13-17.

- COLOMER I PANADERO, Josep M. «El contracte de la construcció de la capella de Sant Pere a l'església de Santa Maria de Mataró». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 32 (juliol 1988), p. 10-11.
- *Mataró al mil cinc-cents*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1969. [Premi Iluro, 15]
- COROLEU, Josep. *Dietarios de la Generalidad de Cataluña*. Vol. I. Barcelona: La Vanguardia, 1889, p. 28.
- CUADRADA I DAMONT, Oriol. «Els límits de Mataró i la parròquia de Santa Maria». *Fulls* [Mataró: Museu-Arxiu de Santa Maria], núm. 6 (desembre 1979), p. 4-13.
- CUADRADA I MAJÓ, Coral (1988). «Civitas Fracta, tornem-hi a pensar!». A: *Civitas Fracta-II*. Mataró: Grup d'Historiadors Jaume Compte, 1988, p. 9-14.
- «Datos històrics referents al temple de Santa Maria de Mataró, recopilats per Joan Cabanyes i Prat». *La Veu del Círcol*, any III, núm. 51 (1 febrer 1915), p. 1-2.
- «Datos històrics referents al temple de Santa Maria de Mataró, recopilats per Joan Cabanyes i Prat (continuació)». *La Veu del Círcol*, any III, núm. 53 (1 març 1915), p. 1.
- Dietari de la Deputació del general e Cathalunya, vol. I (1411-1459)*. Barcelona: CODOIN, 1974, p. 181.
- FERRER I CLARIANA, Lluís. *Santa Maria de Mataró: La parròquia, el temple*. Vol. I. Mataró: MAHA, 1968a.
- «Mataró a l'edat mitjana». A: *Annalecta Sacra Tarraconensia*. Vol. XL. Barcelona: Balmesiana, 1968b.
- *Santa Maria de Mataró: La parròquia, el temple*. Vol. II. Mataró: MAHA, 1971.
- FITA, Fidel. «La ciudad de Alarona (Mataró) a mediados del s. X». *Boletín de la Real Academia de la Historia* [Madrid], vol. XII (1888), p. 347-348.
- FREIXAS CAMPS, Pere. «Santa Maria de Castelló d'Empúries». A: *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, 2. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 51-59.
- «La incidència dels terratrèmols de final de l'edat mitjana». A: *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, 2. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2002, p. 254-259.
- GARCIA, Joaquim. «Una aproximació al coneixement de la ciutat romana d'I-luro (Mataró)». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 52 (abril 1995), p. 11.
- GRAUPERA I GRAUPERA, Joaquim. «L'arc ultrapassat en el pre-romànic del Marisme». *Fulls*, núm. 31 (abril 1988a), p. 3-9.

- «Notes sobre una inexistent capella romànica al Fossar Xic». A: *IV Sessió d'Estudis Mataronins, 9 de maig del 1987. Comunicacions presentades*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria: Patronat Municipal de Cultura, 1988b, p. 49-58.
- «Mataró». A: *Catalunya romànica*, vol. xx. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 491-493.
- «Santa Maria de Mataró». A: *Catalunya romànica*, vol. xx. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 493-494.
- «Les necròpolis il·lusionades del Baix Imperi». *Felibrejada. Butlletí del Grup d'Història del Casal*, núm. 1 (gener 1994), p. 3-6.
- *Mataró medieval. Art i arqueologia. 1/ Historiografia i llocs de culte*. Mataró: Grup d'Història del Casal, 1996. (Ramon Muntaner; 1)
- «Marià Ribas en el record». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró*, núm. 58 (abril 1997), p. 32-36.
- «El temple gòtic de Santa Maria de Mataró. Bases per a un debat». A: *Dossier del debat sobre el temple de Santa Maria de Mataró. Celebrat el 19 de març de 1998*. Mataró: Grup d'Història del Casal, 1998.
- *L'arquitectura religiosa preromànica i romànica en el Baix Maresme*. Vol. 1. Argentona: La Comarcal, 2001.
- *L'arquitectura religiosa preromànica i romànica en el Baix Maresme. Monografies*. Vol. 2. Argentona: La Comarcal, 2002.
- GUANYABENS, Nicolau; SALICRÚ, Manuel. «La primera monografia sobre l'església de Santa Maria de Mataró». *Fulls*, núm. 50 (octubre 1994).
- LLOVET I VERDURA, Joaquim. «Balari i Jovany i el seu model de Civitas Fracta». *Fulls* [Mataró: Museu-Arxiu de Santa Maria], núm. 54 (gener 1996), p. 18-20.
- «Santa Maria en l'origen i fixació del primitiu nucli urbà de Mataró i en la defensa de la vila (s. X-XVI)». A: *Mataró restaura Santa Maria*. Mataró: Parròquia de Santa Maria, 1999, p. 9-16.
- *Mataró: dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2000.
- MADURELL I MARIMON, Josep M. *L'art antic del Maresme (Del final del gòtic al barroc salomònic). Notes documentals*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1970. [Premi Iluro, 16]
- «La iglesia gòtica de San Julián de Argentona». *Cuadernos de Arquitectura* [Barcelona: Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares], núm. 3 (1946), p. 198-201.
- «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura». Separata de *Estudios históricos y documentos de los archivos de los protocolos, I*. Barcelona: Colegio de Notarios de Barcelona, 1948, p. 142-143 i doc. 19 i 20, p. 164-168.

- Memorial del rector Folquer, El. Descripció de Mataró al segle XVII.* Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria, 1983. [Opuscle especial XXXIII Festa Literària de Santa Llúcia. Diada de les Lletres Catalanes. Mataró, 10 de desembre de 1983]
- RIBAS I BERTRAN, Marià. *Orígens i fets històrics de Mataró.* Mataró: Imp. Minerva, 1934.
- «Els altars del temple gòtic de Santa Maria de Mataró i benifets dels mateixos». *Museu* (novembre-desembre 1949), p. 139-142.
- SALICRÚ I PUIG, Manuel. «Recopilació de dades de les dues parròquies antigues de Mataró, Santa Maria i Sant Martí de Mata». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 7 (abril 1980), p. 4-14.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser. «Mataró 1453. Efectes i emmarcament del terratrèmol de 1448». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 49 (abril 1993), p. 3-21.
- SANPERE, Salvador; GUDIOL, Miquel Josep. *Els quattrocentistes catalans.* Barcelona, 1906, p. 246.
- VICENS I VIVES, Jaume. *El gran sindicato remensa (1488-1508): La última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico.* Madrid: CSIC, 1954, p. 102-210.

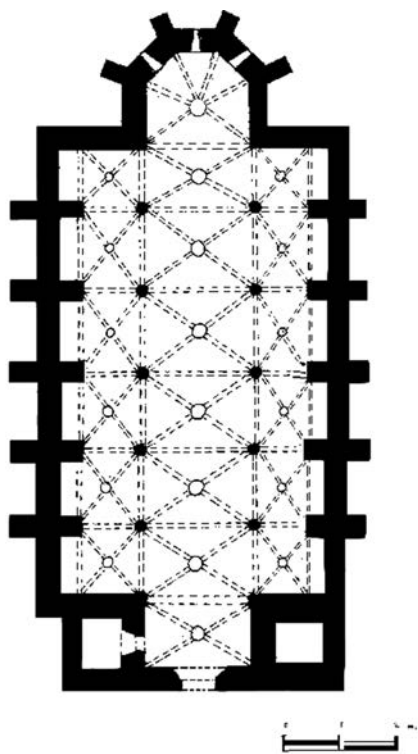

FIGURA 1. Planta de la fase gòtica de la parròquia de Santa Maria de Mataró (J. Graupera, 2003).

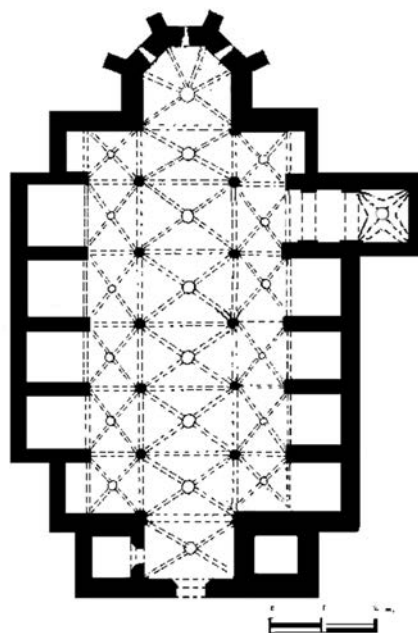

FIGURA 2. Planta de l'ampliació de l'església gòtica de Santa Maria de Mataró (J. Graupera, 2003).

FIGURA 3. Façana de l'església de Santa Maria on es pot observar el campanar gòtic, la rosassa i un angle de l'antiga porta gòtica reutilitzada en l'actual capella del Sagrament (J. Graupera, 2006).

FIGURA 4. Interior de l'església gòtica de Santa Maria de Mataró. Les capelles laterals són encara les capelles de l'església gòtica i l'arc gòtic del cor marca l'amplada de la nau central de l'estructura gòtica (J. Graupera, 2006).

FIGURA 5. Pas de la capella de Sant Joan on es pot observar encara la fondària original de les capelles laterals gòtiques amb l'arc i volta apuntats (J. Graupera, 2006).

FIGURA 6. Detall d'una de les finestres gòtiques del campanar (J. Graupera, 2004).

FIGURA 7. Conjunt de les claus de volta conservades de Santa Maria (J. Graupera, 2007).

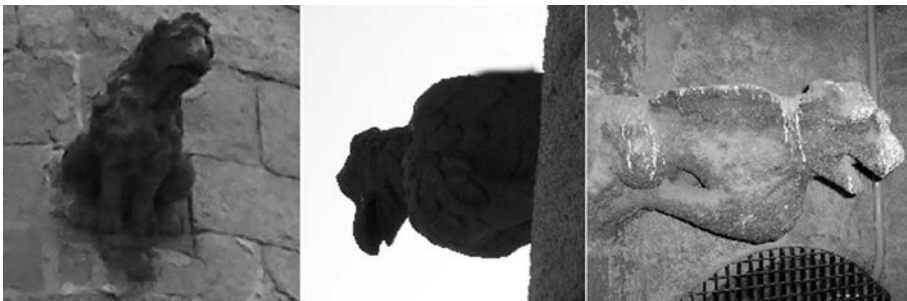

FIGURA 8. Conjunt de les gàrgoles conservades al campanar gòtic (J. Graupera, 2004).